

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014



PRAGMATIZMUS

Dr. habil. Krémer Sándor

VI. TÉMA (OL-16): RICHARD RORTY (1931-2007) ÉLETE ÉS JELENTŐSÉGE

Mi a klasszikus pragmatizmus máig eleven alapgondolata? Mit tartottak a neopragmatizmus legjelesebb képviselői megújításra érdemesnek? Az igazság kardinális kérdését most ideiglenesen háttérbe szorítva, azt mondhatjuk, hogy James és Dewey szerint a filozófiának a tényleges életről kell szólnia, és önmagunk jobbá tételét kell szolgálnia. Az élet azonban alapvetően gyakorlat és az elmélet maga is e legtágabb értelemben vett gyakorlat része. Ez a fiatal Heidegger filozófiájával – nem véletlenül – világos hasonlóságot mutató álláspont messzemenőig tudatosítja és elfogadja emberi végességünk és radikális történetiségünk. A gyakorlatként értett életnek pedig társadalmi szinten nyilvánvalóan nem lehet annál humánusabb célja, mint jobbá tenni közösségi életünket. Ezért Dewey, Rorty és Shusterman törekvéseinek végső intenciója, egy minél demokratikusabb társadalom létrehozása.

Ezen alapelveket viszi tovább a neopragmatizmus, mindenekelőtt ennek megalapítója, Richard Rorty, aki azonban kihangsúlyozza a különbségeket is. Az új pragmatisták, írja Filozófia és társadalmi remény (1999) című könyvében, „csak két tekintetben különböznek a régiektől, és a kettő közül is csak az egyik igazán érdekes azok számára, akik nem filozófia professzorok. Az első az, hogy mi, új pragmatisták nyelvről beszélünk a tapasztalat, az elme vagy a tudat helyett, mely kifejezéseket a régi pragmatisták használtak. A második különbség pedig az, hogy mi mindannyian olvastuk Kuhnt, Hansont, Toulmint és Fejerabendet, és ennél fogva gyanakvóvá váltunk a „tudományos módszer” kifejezéssel szemben. Az új pragmatisták azt kívánják, bárcsak Dewey, Sidney Hook és Ernest Nagel ne ragaszkodtak volna e kifejezés divatos szólásként történő használatához, hiszen nem tudunk semmi olyan megkülönböztető jeggyel szolgálni, ami értelmet adna neki.” (FTR 130.)

E különbségek nyilvánvaló oka, hogy Rorty az amerikai pragmatikus és analitikus tradíció mellett kiválóan ismeri az európai kultúrát és filozófiát is. Nemcsak a Platóntól Hegelig terjedő korszakban jártas, hanem a kontinentális bölcsélet 20. századi kiemelkedő gondolkodóiról (Wittgensteinről, Heideggerről, Sartre-ról),

valamint a legújabb fejleményekről – Habermas, Foucault, Derrida filozófiájáról – is számos írásában értekezik. Eszmetörténeti, ideológiai síkon, a három történelmileg domináns lehetőség közül (konzervativizmus, szocializmus, liberalizmus) Rorty egyértelműen a Jeremy Bentham és John Stuart Mill fémjelezte liberális tradíciót karolja fel. Dewey célkitűzését némileg módosítva ő egy *liberális* demokrácia utópiáját igyekszik felvázolni *Esetlegesség, ironia és szolidaritás* című, 1989-es könyvében: **„Ebben a könyvben egyik célom, hogy egy liberális utópia lehetőségét javasoljam: olyanét, amelyben az ironia, az itt tárgyalt értelemben egyetemes. Egy metafizika utáni kultúra számomra nem tűnik lehetetlenebbnek egy vallás utáninál, és ugyanúgy kívánatos.” (EISZ xv-xvi.)**

De ki is volt Richard McKay Rorty? „Akár elfogadjuk Harold Bloom értékelését Richard Rortyról, akár nem, nehéz cáfolni, hogy egy ideig ő volt „az a filozófus, akiről a legtöbbet beszéltek”. 1979-ben katapultált a *Philosophy and the Mirror of Nature* című könyvével, amit mostanában sokan tartanak “a 20. század második felének leginkább diszkutált filozófiai művének”. **Rorty hatása túllép a tudományok és a kultúrák falain. Könyveit több mint húsz nyelvre lefordították, gondolatait a legkülönbözőbb vezető politológiai, szociológiai, jogi, nemzetközi kapcsolatokról szóló, feminista, irodalomkritikai, üzleti etikai, nevelélméleti és természetesen filozófiai folyóiratokban vitatták.** Életműve az egyes ember számára átláthatatlan tömegű másodlagos irodalmat ihletett, és kardinális szerepet játszott az amerikai pragmatista tradíció újjáélesztésében. 2007. június 8-án bekövetkezett halála után híres értelmiségiek kórusa méltatta Rortyt „az elmúlt három évtized legbefolyásosabb filozófusaként”, „a világ leghíresebb filozófusaként”, de legalább úgy, mint „egy jelentős filozófust, aki bátran szembe szállt a modern analitikus filozófiával, egyedül újjáélesztette a pragmatizmust, és óriási hatást gyakorolt számos területen”. Ezekkel a szavakkal kezdődik Christopher J. Voparil kitűnő bevezetése, amit a *The Rorty Reader*¹ című összeállítás szerkesztőjeként írt.

Ez azonban nem a teljes történet – teszi hozzá Voparil. *A Philosophy and the Mirror of Nature* publikálása mérhetetlenül feldühítette a vezető **analitikus filozófusokat**, akik ettől fogva úgy néztek Rortyra, mint Júdásra. Az **amerikai filozófusok** többségét pedig az bősztette fel, ahogy – szerintük – Rorty visszaélt John Deweyval, valamint az a nyilvánvalónak tűnő gondatlanság, amivel a pragmatista tradíció elkötelezettségeit és kulcsfontosságú eszméit felkarolta vagy semmibe vette. Amikor az 1980-as években kifejezettebben társadalmi és politikai témákkal kezdett foglalkozni, Rortyt jobbról és balról is pocskondiázták, veszélyes relativistának és a status quo apologetájának egyformán kikiáltották. Bár más tényezők is közrejátszottak abban, hogy két évtized után, 1982-ben elhagyta a Princetoni Egyetemet, ezt követően soha nem dolgozott filozófia tanszéken. Valószínűleg ezen előzmények folyománya, hogy láthatóan még azok is, akikre komoly hatással bír Rorty munkásságának valamely szelete, erőteljes fenntartásokat mutatnak más gondolataival szemben. Egy 2002-ben készített bibliográfiából, amely a Rortyra vonatkozó másodlagos irodalom 1200 darabját számlálta össze, csupán maroknyi barátságos Rortyhoz. **Mindenesetre, legyen Rorty akár az amerikai intézményes filozófia szókratikus bírálója, akár egy felületes képromboló, aki több kárt okozott, mint hasznot, az tagadhatatlan, hogy a legkülönbözőbb perspektívákból és tudományok területéről számtalan embernek van valami mondandója róla. Mindez joggal ébreszti bennünk azt a gyanút, hogy Rorty művei talán befolyásosabbak, mint amennyire sokan gondolják.**

Márpedig, ha valóban ez a helyzet, ez megbocsájtható, amennyiben tisztán látjuk Rorty életművének hatalmas méreteit. Rorty igen termékeny szerző volt, aki közel öt évtizedes munkássága alatt három könyvet, két esszékötetet, filozófiai írásainak négy kötetét, egy általa szerkesztett befolyásos kötetet, egy társszerzős művet, és számtalan, még össze nem gyűjtött esszét, recenziót publikált egyetemi folyóiratokban, magazinokban, heti- és napilapokban, népszerű kiadványokban. De Rorty hihetetlenül termékeny olvasó is volt, méghozzá igen kiterjedt érdeklődési körrel, és ama hátborzongató képességgel, hogy bármikor felidézze regényírók, költők, irodalomkritikusok, jogtudósok, történészek és politológusok nevét, gondolatait. A kortárs intellektuális vitáknak évtizedekig egyik vitathatatlan vezérhajósaként világunk szinte minden sarkába eljutott, és számos területen találkozott, vitába bocsátkozott korunk vezető gondolkodóival. Széles körben elismert volt kollegialitása, mivel Rorty maga volt a tökéletes munkatárs, aki lelkesen támogatta mások munkáját, és mindig hajlandó volt találkozni még legkíméletlenebb kritikusaival is a további építő viták

¹ *The Rorty Reader*. Ed. by Christopher J. Voparil and Richard J. Bernstein, Wiley-Blackwell, 2010. 1. o. (A továbbiakban: TRR)

reményében. Rorty maga volt a kortárs szellemi élet megtestesülése, számos területen a legizgalmasabb kortárs intellektuális folyamatok barométere. (Vö. TRR 2-3.)

Rorty egyedüli gyerek volt. James Rorty és Winifred Raushenbush utódként született **1931. október 4-én**. „Bucko”, ahogy szülei nevezték szeretetteljesen, már kezdetől fogva intellektuálisan koraérettnek számított, nyilvánvaló tehetséggel az írott világ terén. Hat évesen színjátékot írt a walesi herceg, Edward megkoronázásáról. Hét évesen levelet írt a Harvard College obszervatóriumának, amelyben érdeklődött csillagásszá válásának lehetőségei iránt, és nyolc évesen levélben üdvözölte az éppen csak megválasztott Dalai Lámát, és meleg hangon gratulált nyolc éves társának a sikerhez. (Vö. FTR 36-37.) Rorty nem sokkal 15 éves kora előtt iratkozott be a **Chicagói Egyetemre**, ahol megszerezte BA (1949) és MA (1952) fokozatát. Ezt követően a **Yale** Egyetemen tanult filozófiát, és szerzett PhD (1956) fokozatot. Két év katonai szolgálat (1957-58) után, Rorty a **Wellesly College**-ban kezdett tanítani (1958-61), ahonnan az analitikus filozófia egyik fellegrárába, a Princetoni Egyetemre került. **Princetonban** huszonegy éven keresztül (1961-82) elsősorban analitikus filozófiát kutatott és oktatott a filozófia professzoraként, majd filozófiai és magánéleti okok miatt távozott. Az 1960-as évek végétől (1967: *The Linguistic Turn*) érlelődő pragmatista fordulatának eredményeként publikálta ugyanis 1979-ben a *Philosophy and the Mirror of Nature* című könyvét, ami kimondhatatlanul felhárborította a domináns analitikus filozófusokat. 1982-től Rorty a humaniorák Kenan professzora lett a **Virginiai Egyetemen**, és ezzel életének talán legproduktívabb tizenhat éve vette kezdetét (1982-98). 1998-tól nyugdíjba vonulásáig a kaliforniai **Stanford Egyetem** összehasonlító irodalmi tanszékén tanított. Ezután professzor emeritusként élt Palo Altóban. Richard McKay Rorty **2007. június 8-án**, 75 éves korában hunyt el hasnyálmirigyrákban.

Rorty valószínűleg a legismertebb amerikai filozófus az irodalomelmélet területén. Az analitikus filozófiában szerzett alapos képzés és e tradícióban folytatott hosszú gyakorlat után, ahol különös tiszteletnek örvendett tudat- és nyelvfilozófiai munkásságának köszönhetően, Rorty akkor vált fontossá az irodalomelmélet számára, amikor visszautasította az analitikus tradíciót, hogy magához ölelje a **neopragmatizmusnak a kortárs kontinentális filozófiával konvergáló változatát**. E konvergencia főbb sajátosságai az **antiesszencializmus**, illetve a **megalapozás ellenesség**, az emberi gondolkodás és az igazság **történetiségének kimondása**, illetve a **tapasztalat kiküszöbölhetetlen hermeneutikai és nyelvi dimenziójának megfogalmazása**. Rorty interpretációi Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, Jürgen Habermas és Michel Foucault gondolkodásáról igen befolyásossá váltak, és **gyümölcsöző dialógust eredményeztek** egyrészt a **kontinentális és az angolszász filozófiai tradíció**, másrészt a **filozófia és az irodalomelmélet között**. Halála napjáig tudatosan törekedett e párbeszédék ápolására.

Rorty érdeklődése a **nyelv**, mint a tapasztalat konstitutív lényege iránt, már analitikus korszakában nyilvánvaló volt, és ennek 1967-ben adott először érdemben hangot, amikor hosszú bevezetőt írt **A nyelvi fordulat (The Linguistic Turn)** című, általa szerkesztett kötethez. Az analitikus filozófia szerinte úgy tekintett a nyelvre, mint a végső megalapozás lehetőségére, aminek elemzésével mind a nyelvben megjelenő világ, mind a nyelvet alkalmazó és általa strukturált emberi tudat legjobb felfogását nyújthatjuk. **A nyelvfilozófia metafizikai nehézségei (Metaphysical Difficulties of Linguistic Philosophy)** című bevezetőben azonban Rorty azt is felismerte, hogy az analitikus filozófia mint olyan csupán a korábbi megalapozási törekvések (Descartes, Locke és Kant elképzeléseinek) nyelvfilozófiai folytatása. Rorty ezért elégedetlenné vált a kibogozhatatlan nyelvi és logikai rejtvények aprólékos, sokszor haszontalannak tűnő feladatával, és miután az 1970-es évek elején átesett egy rövid szakmai krízisen, kollégái nem kis meglepetésére új utat választott: John Dewey pragmatizmusa felé orientálódott.

A filozófia és a természet tükre (Philosophy and the Mirror of Nature, 1979) című második, kimondottan provokatív könyvében részletekbe menően igazolja fordulatát. Rorty mellett érvel, hogy az analitikus filozófia lényegében nem is igazán originális, hanem sokkal inkább azon descartes-i és kanti gondolatok új variációja, amelyek a tudás megalapozását kínálják. **Ami új az analitikus filozófiában, az csupán azon meggyőződés, hogy a tudás valójában nyelvi és nem mentálisan reprezentálódik**. De ennek kimondásával lényegében változatlanul hagyjuk azt az előfeltevést, hogy emberi természetünkől következően rendelkezünk valamiféle kerettel, amelyen belül folytatjuk vizsgálódásainkat. **Az analitikus filozófiában még mindig megtalálható, (1) a „megismerő szubjektum”, (2) a „külső valóság”, és (3) a „reprezentáció elmélete”, ami leírja, hogy jelenik meg a valóság a megismerő szubjektum számára.**

Továbbra is érvényes a megismerési folyamatra vonatkozó régi leírás, vagyis a tudatnak olyan tükörként kezelése, amely képes a természet pontosabb vagy pontatlanabb reprezentációit nyújtani, és amelyeket azután tisztán racionális módszerekkel tanulmányozhatunk. Az analitikus filozófia tehát nem adja fel azt az előfeltevést, miszerint a tudat egyfajta tükörként funkcionál. Pusztán a reprezentációk pontosságát igyekszik fokozni a tükör ellenőrzésével, javítgatásával és polírozásával. A tükör pusztá javítgatása, polírozása azonban egy másik régi előfeltevést is implikál, nevezetesen a külvilág realitására vonatkozót. A külvilágét, ami örökre adott ott kint, de valamilyen oknál fogva mindig pontatlanul reprezentálódik a tudatban. Ennek következtében Rorty úgy gondolja, hogy a filozófia igazán forradalmi megújítása számos előfeltevés végleges elutasítását követeli, beleértve a tradicionális visszatükrözés elméletet, valamint azt az előfeltevést, miszerint bármiféle gondolkodás vagy a történelem előtt létezne a realitásnak valamiféle „esszenciája”, aminek ismerete az igazság tudását jelentené. Rorty támadása a filozófia tradicionális reprezentációs elképzelésével szemben tehát rendkívül meggyőző, és nem csupán a hatásos történelmi léptékű söprögetés, illetve a szigorú argumentáció miatt, hanem különösen azért, mert a kortárs analitikus filozófia legjobb módszereit és eredményeit alkalmazza az analitikus elképzelések dekonstruálására.

Rorty számára az egyik központi probléma a megalapozó filozófia azon önhittsége, hogy a változó társadalmi gyakorlattól, nyelvjátékoktól vagy világgépektől függetlenül képes ahistorikus módon rögzíteni az emberi tudás és megismerés feltételeit. A **szisztematikus, megalapozó filozófusok** tradicionális pantheonjának tagjaival szemben, Rorty a huszadik század legjelentősebb filozófusaiént üdvözölte mindenekelőtt John Deweyt, valamint Ludwig Wittgensteint és Martin Heideggert. Ők ugyanis **inkább épülést nyújtanak, minthogy rendszereznének.** Őket olyan filozófusoknak tartja, akiknek közös üzenete egy történelmi üzenet, és akiknek elsődleges célja olvasóik épülése – azaz segíteni olvasóikat, vagy a társadalmat, mint egészet abban, hogy szabadon elszakadjanak az elkoptatott szótáraktól és attitűdöktől. Inkább ezt teszik, minthogy a jelen intézményeihez és szokásaihoz nyújtsanak megalapozást. (Vö. PMN 11-12.)

Dewey, Wittgenstein és Heidegger nemcsak a **történetiség** kiemelésében osztoznak, hanem a **praxis** hangsúlyozásában, valamint a cselekvésnek az episztemológiai reflexióhoz viszonyított elsődlegességében is. A pragmatizmus következményei című, 1982-es könyve (*Consequences of Pragmatism*) ezekről a szerzőkről és Derridáról írt esszéket tartalmaz, és Rorty e gondolkodók pragmatista eszméihez kapcsolódva alakította ki saját neopragmatizmusát. Pragmatizmus, relativizmus és irracionálizmus című esszéjében, **három sajátossággal** definiálja tömören saját álláspontját. **Először** is szerinte „az antiesszencializmust alkalmazni kell olyan fogalmakra, mint az 'igazság', a 'tudás', a 'nyelv', a 'moralitás' és a filozófiai teoretizálás hasonló objektumaira”. **Másodszor: a teóriát**, mint a tudás filozófiai modelljét helyettesíteni kell a *fronészisszel*, azaz a gyakorlati bölcsességgel. A tradicionális episztemológia tévedett, amikor az igazság tiszta lényegét, vagy a tudás megszerzésének abszolút módszerét kereste a hit számára, túl a jón és a hasznoson. „A pragmatikusok számára minden vizsgálódás módszere – a tudományos éppúgy, mint a morálisé – a különböző konkrét alternatívák relatív vonzásának megfontolt mérlegelése”. Rorty neopragmatizmusának **harmadik meghatározó sajátossága** az a felismerés, hogy vizsgálódásaink mindig esetleges jellegűek és elidegeníthetetlenül társadalomtörténelmi aspektussal rendelkeznek. Az ismeretek kutatásának kiindulópontját és kritériumait mindenkor közösségünk és intellektuális tradícióink történelmi működése szolgáltatja. Nyelvünk, igazságaink és vizsgálódásunk tárgyai nem egyszerűen a természet által diktált szükségszerűségek, hanem emberi érdekek által alakítottak, és e dolgokat sokkal inkább teremtjük, mint felfedezzük. (Vö. CP 162-166.)

Mivel Rorty szerint a pragmatizmus végeredményben antiesszencialista, historicista konstruktivizmus, hiszen mi teremtjük mind a nyelvet, mind az igazságot a világot illetően (az igazság ugyanis propozicionálisan csak a nyelvben létezik), ezért állandóan a nyelv re-konstruálására kellene törekednünk, hogy a nyelvet minél hasznosabbá és alkalmazhatóbbá, tapasztalati világunkat pedig vágyaink szempontjából minél kielégítőbbé tegyük. A teremtés és a konstruálás ilyen privilegizálása a felfedezéssel és az objektív leírással szemben, az imaginációs új nyelvnek a teremtésben és a konstruálásban játszott döntő szerepével együtt, mindez együtt alkotja Rorty 1989-es, Esetlegesség, irónia és szolidaritás (Contingency, Irony, and Solidarity) című könyvének alapvető témáját. E művében Rorty nyilvánvaló esztétikai fordulatot hajtott végre, ami elsősorban az imaginációs irodalomnak a racionalista filozófiával szembeni privilegizálásban nyilvánul meg. Rorty itt alakítja ki a személyes öngazdagítás és önteremtés esztétizált privát etikáját is, amit a liberalizmus olyan közéleti-politikai moráljával kombinál (illetve véd és

együttal sakkban tart), melynek lényege a procedurális igazságosság, valamint a másoknak okozott szenvedés és fájdalom elkerülésének vágya, de e keretek között mindenki békében törekedhet saját tökéletesedésének realizálására.

A filozófia elsődleges anyagát továbbra is a nyelvben látja, de már nem az ész inkarnációjaként, nem osztott emberi lényegünk kifejeződéseként, és e nyelv már a megalapozó metafizikák és episztemológiák alapjaként sem szolgál. Ehelyett Rorty elsődlegesen **az önformálás esztétikai eszközének tekinti a nyelvet**. Felfogása szerint ugyanis, **történetünk eltérő szótárak segítségével történő újramondásával újraalkotjuk önmagunkat és társadalmunkat**. Arra ösztönöz bennünket, hogy a legfőbb kulturális szerepet betöltő hős az úgynevezett **„erős költő”** legyen (általános értelemben véve a „költőt”, aki ily módon a filozófus és a tudós is lehet), és ezt a szerepet ne a humanitás és a realitás lényegének időtlen és szükségszerű igazságát látnokként felfogó tradicionális filozófus töltsse be. **Az „erős költő” az új szótárak és narratívák kovácsa, melyekkel újra leírjuk és újraalkotjuk önmagunkat és a világot**. Mindez eltávolodást jelent a szükségszerűségen és az észen nyugvó, tradicionális metafizikai kultúránktól, egy olyan posztmodern, „ironikus” kultúra irányába, ami az esetlegességen és a költői képzelőerőn alapul, egy olyan kultúra felé, amely sokkal inkább **a narratív retorika**, mint a szigorú logikai érvelés segítségével akar meggyőzni. **„Az ironikus teóriának formája szerint elbeszélésnek kell lennie, mivel az ironikusnak nominalizmusa és historicizmusa nem engedi meg, hogy azt gondolja, munkája kapcsolatot teremt a valóság lényegével; csupán a múlttal teremthet kapcsolatot.”** (EISZ 118. – Kiemelés tőlem: K. S.)

https://www.youtube.com/watch?v=LXBf2l_tUVI – RICHARD RORTY filozófiájának születése

További olvasmányok:

- Brandom, Robert B.: *Rorty and His Critics*. Oxford, 2000.
- Malachowski, Alan R.: *Richard Rorty*. Princeton, N. J. 2002.
- Krémer Sándor: *A késői Richard Rorty filozófiája*. Szeged, JATEPRESS, 2016.
- Voparil, Christopher J.: *Richard Rorty: Politics and Vision*. Lanham, Md., 2006.
- *The Roots of Rorty's Philosophy*. (Alexander Kremer, editor) *Pragmatism Today*, Vol. 2, Issue 1, Summer 2011. (<http://www.pragmatismtoday.eu/index.php?id=archives>)
- Krémer Sándor: *A késői Richard Rorty filozófiája*. Szeged, JATEPRESS, 2016.

Ellenőrző kérdések:

1. Melyik volt Rorty első jelentős műve, amelyben az analitikus filozófiát kritizálta?
2. Kiket nevezett Rorty „erős költőnek,” és miért?